

історія та сучасність. Доповіді та повідомлення VIII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, Львів, 24 – 26 жовтня 2003 р. – Львів, 2003. – С. 219 – 222.

И. П. Дерман

Уровень грамотности населения Северного Приазовья (по материалам первой Всесоюзной переписи населения СССР 1926 года)

Статья посвящена вопросам образования населения Северного Приазовья в 20-ые годы XX века. Сделана попытка проанализировать уровень грамотности населения Северного Приазовья с помощью материалов первой Всесоюзной переписи населения СССР 1926 года.

I. P. Derman

Level of literacy of the population of Northern Priazovye (on materials of the first All-Union population census of the USSR of 1926)

Article is devoted questions of formation of the population of Northern Priazovye in 20-s' years of the XX-th century. Attempt to analyses level of literacy of the population of Northern Priazovye by means of materials of the first All-Union population census of the USSR of 1926 is made.

Мозуленко Д. І.

НАПРЯМКИ ПОЛІТИКИ КОРЕНІЗАЦІЇ: КОНТРОЛЬ ЗА ВІДСОТКОМ УКРАЇНЦІВ У ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ПІВДНЯ УСРР 1920-Х РР.

Постійна перевірка зміни рівня відсотка українців серед членів КП(б)У та в радянських установах виконувала одночасно багато завдань у системі укріплення (коренізації) радянської влади на місцях та допомагала у закріпленні жорсткої горизонталі влади. У даній статті цей напрямок політики коренізації розглядається як частина загального будівництва державно – компартійної системи в УСРР.

В історіографії політики коренізації (українізації) характерна головним чином констатація факту, що українці серед членів КП(б)У на початку 1920-х рр. склали меншість, а надалі, в залежності від завдань даного дослідження йдуть ті чи інші положення або висновки. Так в одній із перших публікацій початку 1980-х рр., яка була присвячена, за суттю, політики коренізації Б. В. Чирко відмічає, що «у зв'язку з цим (малим відсотком українців у партії Д. М.) в діяльності партійної організації України велике місце займає питання підготовки й висування кадрів корінної національності ... [1, с. 73]. Я. Р. Дашкевич пов'язує збільшення кількості українців в КП(б)У другої половини 1920-х рр. з необхідністю зменшити відсоток колишніх боротьбистів та укапістів у КП(б)У [2, сс. 55 – 56]. М. І. Панчук констатує, що питання «підготовки й висування кадрів української національності ... займали важливе місце в діяльності місцевих партійних організацій» [3, с. 219]. П. М. Бондарчук показує загальний ріст відсотку українців у партії, але зазначає, що «ці успіхи будуть значно скромнішими, якщо глянути на національний склад партійного керівництва» [4, сс. 35 – 36]. М. Дорошко наводить приклади складної гри щодо

державної українізації, яка відбувалася впродовж 1920-х рр. [5, сс. 69 – 71]. Тенденція загального росту відсотка українців у партії докладно простежується у В. В. Масненко [6, сс. 220 – 223]. Подібне використання цієї проблематики характерно і для інших праць [7, сс. 129; 8, с. 275].

У колективній монографії «Українізація» 1920 – 1930-х років: передумови, здобутки, уроки» дана проблема розбирається подібно: надається відсоток українців у партії за партійним переписом 1922 р., а потім у таблиці показується ріст відсотка українців – партійців у 1924 – 1926 рр., надалі і в 1927 р. Також подаються дані змін національного складу ЛКСМУ у 1924 – 26 рр. [9, сс. 62 – 64, 67].

Окремо треба визначити роботи В. А. Чеховича, в яких докладно розповідається про державно – правові питання українізації, в тому числі українізації партосередків [10; 11].

В праці В. М. Букача надаються дані як по загально республіканській зміні відсотка українців у партії так і по деяким округам [12, сс. 18, 22 – 29]. Стремецька В. О. подає відсоток кількості українців Одеської партійної організації на 1922 р. та 1928 р. [13, с. 76].

Таким чином, в історіографії положення про ріст відсотка українців у КП(б)У впродовж 1920-х рр. під час політики коренізації використовується постійно, але як другорядне, вступне положення для пояснення наступних висновків про процеси у компартії або про хід проведення політики українізації.

Політики коренізації була проголошена у 1923 р. з практичних вимог, які потребували подолати загальну нестійкість позиції радянської влади у місцях компактного проживання тієї чи іншої національності. Тому за відсотком росту кількості українців в партійних та інших осередках державних організацій пильнували дуже уважно. Представлені нижче типові фрагменти з документів, які відносяться до щорічних або піврічних звітів Миколаївської та Мелітопольської партійних організацій подають приклади докладного аналізу динаміки числа українців та представників інших національних груп.

У висновках комісії окружному з вивчення росту Миколаївської організації за 1925 р. та I півріччя 1926 р., які були затверджені Бюро Окружному від 04. 10. 1926 р., констатувалося, що ріст за національною ознакою характеризується постійним підвищенням удільної ваги групи українців за рахунок рівномірного зниження інших груп, «але на 01.07.1926 р. відсоток українців не може вважатися задовільним. При цьому найбільш високий відсоток українців припадає на 1925 р., тобто на рік найбільшого прийому до партії робітників: на 01.01.1925 р. – українців в парторганізації було 18,8 %, на 01.01.1926 р. – 33,8 %, на 01. 07. 1926 р. – 34,6 %. Ріст у 1926 р. (I півріччя) йшов на 50,3 % за рахунок прийому українців, у числі тих, хто подавав заявки про прийом у I півріччі 1926 р. українців було 57,6 %, тобто відсікання по групі українців декілька більше, ніж в інших національних групах» [14, спр. 2384, арк. 30].

У доповіді на VIII окружній партконференції про ріст Миколаївської парторганізації за II квартал 1929 р. (російською мовою) подавалися наступні дані по різним національним групам:

Таблиця 1. Ріст Миколаївської парторганізації у 1928 – 1929 рр.

Час	Українці		Росіяни		Євреї		Інші		Разом
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
1 півріччя 1928	214	51,7	85	25,3	56	11,4	59	11,6	414
2 півріччя 1928	155	45,7	74	21,8	58	17,1	52	15,3	399
1 півріччя 1929	250	48,6	148	28,7	80	15,5	30	7,0	514

Наприкінці доповіді робився висновок, що відсоток українців має тенденцію до рівномірного росту за рахунок інших національностей [14, спр. 3039, арк. 42].

Специфіка Мелітопольської округи, на відміну від Миколаївської, був менший відсоток українців серед населення, тому тут уважно слідкували також за рівнем прийняття до партії представників тих національних меншин, відсоток яких у окружній парторганізації був менший ніж серед населення, така ситуація у окрузі була характерна для болгар та особливо для німців.

У звіті про роботу Мелітопольського Окрпаркома з 25. 03. 1925 по 1. 10. 1925 р. (З III Окружної – VIII повітової по IV окружну партконференцію) (російською мовою) надавалася наступна картина розвитку партійної організації у 1925 р., з розкладкою по національностям:

Таблиця 2. Ріст Мелітопольської парторганізації у 1925 р.

	Разом		Рос.		Укр.		Євр.		Нім.	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1.03	869	100	464	53,4	271	31,2	58	6,7	20	2,2
1.10	1695	100	784	46,2	621	36,6	104	6	50	3
На ск.	826		320		350		46		30	
% +		95		70		121		80		150

	болг.		пол.		лат.		інші	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1.03	—	—	16	1,9	10	1,2	30	3
1.10	61	3,6	22	1,3	18	1,1	35	2
На ск.	—		6		8		5	
% +	—			38		80		17

Після цифрових даних добавлялася примітка, що склад організації за національностями змінений головним чином за рахунок збільшення відсотка українців [15, спр. 5, арк. 1 – 6].

В інформаційному звіті про роботу Мелітопольського окружкому КП(б)У за квітень – червень 1926 р. (російською мовою), надавалася кадрова ситуація в окружній партійній організації, яка склалася у 1926 р. за національним складом: Росіян – 956, українців – 996, євреїв – 151, німців – 69, болгар – 93. Ріст – разом 206 осіб.

Таблиця 3. Ріст Мелітопольської парторганізації у 1926 р.

	Рос.	Укр.	Євр.	Нім.	Болг.	Пол.	Інші
К-ть	55	112	14	4	12	1	8
%	26,7	54,4	6,7	1,6	6,2	0,5	4,2

Наприкінці цієї частини звіту підкреслювалося, що «по національності ріст цілком нормальний. Українці складають 54,4 %» [16, спр. 2, арк. 23].

У доповіді про роботу Мелітопольського окружкому КП(б)У з 01. 01. до 01. 10. 1927 р. (українською мовою), є пункт «українізація», в якому подається наступна інформа-

ція: «Ріст відсотка українців у керівному складі РПК з 35,5 % до 51 %, у райвиконкомах з 21 % до 24 %, в ОПК з 33 % до 34 %. Збільшився відсоток українців в окрпарторганізації: у 1925 р. — 38 %, у 1926 р. — 43,7 %, 01. 10. 1927 р. — 50,5 %; значно збільшився письменний зв'язок українською мовою між ОПК та райкомами; повна українізація РПШ та курсів пропагандистів; українізація мережі партосвіти; значне поширення українізації шкіл соцвиху (було 69, стало 326), задоволення учбовим приладдям українських шкіл на 85 %».

За даними, які приводяться можна скласти наступну таблицю, яка показує як розподіляється за національностями парторганізація:

Таблиця 4. Ріст Мелітопольської парторганізації у 1927 р.

Національність	01.01.1927 р.		01.10.1927 р.	
	осіб	%	осіб	%
Українці	1108	43,77	1373	50,5
Росіяни	1003	39,63	868	31,9
Євреї	151	5,97	165	6
Німці	66	2,69	80	3
Болгари	92	3,63	98	3,6
Інші	111	4,4	135	5

[14, спр. 2578, арк. 36].

Визначення змін відсотку українців був характерний і для більш нижчих рівнів партійних осередків, наприклад у «Висновках по перевиборам у Бюро міських осередків» у Мелітополі у квітні 1926 р. (російською мовою) констатовалося, що зменшився відсоток українців та євреїв за рахунок підвищення відсотку росіян. Українців менше на 3,9 %, євреїв менше на 3,6 %, росіян більше на 8,5 % [16. спр. 11, арк. 30].

Постійна перевірка зміни рівня відсотка українців серед членів КП(б)У та в радянських установах надавала можливість вищестоящим керівникам завжди мати додатковий важіль впливу на нижчестоящих. Прийом у партію або ЛКСМУ процес досить суб'єктивний в теорії, людина повинна відповідати вимогам, які ставить членство у організації, та сама бажати вступу до неї. Але загальна гонитва за кількістю, яка була характерна для цього процесу, тому що ріст рядів партійців розумівся як показник вдалої політики місцевого осередку партії та партії взагалі, приводив до постійного пошуку можливих кандидатів, які так чи інакше підходили під вимоги, але при цьому треба було пам'ятати не тільки про соціальне походження кандидату, а і про його національність — чи відноситься він до тієї групи відсоток якої треба підняти для звіту або навпаки. Зрозуміло, що практичне виконання цього завдання не завжди могло бути досягнутим. Тому над керівниками різного рангу постійно висів цей «дамоклів меч», але треба розуміти, що таких важелів контролю над нижчестоящими керівниками у розгалуженій бюрократичній системі завжди багато.

Таким чином, досліджений напрямок політики коренізації — контроль за відсотком українців та представників інших національностей у партійних організаціях — виконував декілька функцій у тогочасній державно — компартійній політиці. Підвищення відсотку українців у партійних організаціях розумілося як факт вдалого проведення політики коренізації, який можна наглядно використовувати і у внутрішньопартійних звітах, і у зовнішньої пропаганді. Але одночасно цей напрямок політики коренізації використовувався як ще одна цеглина у будівництві системи жорсткої вертикалі влади, як важіль контролю над діями керівників нижчих ланок управління.

Бібліографія

1. Чирко Б. В. З історії боротьби Комуністичної партії України за здійснення рішень XII з'їзду РКП(б) у галузі національно — державного будівництва / Б. В. Чирко // УІЖ. — 1983. — №3. — С. 68 — 75.
2. Дашкевич Я. Р. Українізація: причини і наслідки / Я. Р. Дашкевич // Слово і час. — №8. — 1990. — С. 55 — 64.
3. Панчук М. І. «Націонал — ухильництво». Анатомія проблеми / М. І. Панчук // Маршрутами історії. — К. : Політвидав України, 1990. — С. 215 — 243.
4. Бондарчук П. М. Національно — культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920 — х років. / П. М. Бондарчук — К., 1998. — Історичні зошити. — 46 с.
5. Дорошко М. З історії проведення політики українізації у 1920 — ті роки / М. Дорошко // Київська старовина. — 2004. — № 1. — С. 68 — 75.
6. Масненко В. В. Між колоніальною адміністрацією та національною елітою : українізація компартії, державних органів, комсомолу в 1920 — х роках / В. В. Масненко // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. Збірник статей. — Вип. 4. — К. : Інститут історії України НАН України, 2001. — С. 218 — 244.
7. Чумак В. М. Політика українізації 20 — х початку 30 — х років : причини, суть, наслідки / В. М. Чумак // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1997. — № 3. — С. 126 — 132.
8. Ярош Д. «Українізація» 20-х років : минуле і сучасність / Д. Ярош // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. — 2001. — № 2. — Частина 1. — С. 273 — 277.
9. «Українізація» 1920 — 1930-х років : передумови, здобутки, уроки». Колективна монографія / за ред. В. А. Смоля. — К. : Ін-тут іст. України НАНУ, 2003. — 392 с.
10. Чехович В. А. Державно — правові питання українізації в 20 — х роках / В. А. Чехович // Минуле України : відновлені сторінки. — К., Наукова думка, 1991. — С. 96 — 121.
11. Чехович В. А. Проблеми національно — державного будівництва України в роки НЕПу. / В. А. Чехович — Харків : Університет внутрішніх справ, 1995. — 58 с.
12. Букач В. М. Політика українізації в 1 половині 20 — х гг. / В. М. Букач — Одеса, 1997. — 50 с.
13. Стремецька В. О. Українізація на Одещині (20 — 30 рр.) / В. О. Стремецька // Історія: маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). — К. — Донецьк : Рідний край, 2001. — Вип. 16. — С. 75 — 81.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань. — Ф. 1 — Оп. 20.
15. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). — Ф. П241. — Оп. 3.
16. ДАЗО. — Ф. П241. — Оп. 4.

Мозуленко Д. І.

Направлення політики коренизації: контроль над процентом українців в партійних організаціях Юга УССР в 1920 — х гг.

В статті приводяться документальні приклади контролю над процентом українців в партійних організаціях Мелітопольської і Николаєвської округ Юга УССР в 1920 — х гг. Делается аналіз причин наявності даного напрямку політики коренизації, показується його місце в загальному процесі формування внутрішньої життя компартійної середовища.

Strands of localization policy: Control over the percentage of the Ukrainians in political party associations in Southern Ukraine in 1920s.

The article provides documentary evidence of the control over the changing percentage of the Ukrainians in political party associations of Melitopol and Mykolaiv districts during 1920s. It also analyses possible causes of such localization policy strands existence; distinguishes its place in general process of formation of the Communist Party interior life.

Ніколаєв І. Є.

**ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ
ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ
(НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Минуле Південної України містить багато цікавих, та водночас драматичних сторінок, які є історичною спадщиною багатьох народів, що в радянські часи отримали статус національних меншин. Одна з найскладніших та драматичних сторінок вітчизняної етнополітичної історії — 20-ті роки ХХ століття. Саме в цей період почала формуватися національна, політична та економічна структура країни, що на протязі семи десятиріч визначала долю мільйонів її громадян. Історія діяльності національно-культурних рухів періоду становлення тоталітарної системи має вагоме теоретико-прикладне значення, привертаючи увагу науковців. Особливо актуальне це питання для нас сьогодні, коли в період вирішення гострих внутрішньополітичних протиріч, саме національна терпимість, ідейний і політичний плюралізм є одним з гарантів подальшого становлення громадянського суспільства в Україні.

Метою статті є дослідження особливостей діяльності польської громади Миколаївщини в контексті більшовицької політики 20-х років ХХ століття.

Історики радянського періоду через ідеологічний тиск не могли підійти до вказаної теми об'єктивно, роблячи наголос на остаточній перемозі більшовиків, марксистської ідеології, завдяки чому відбувся національний розквіт всіх народів СРСР. Здобуття Україною незалежності призвело до значної активізації науковців у вивченні окресленого питання. Значним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці В. Даниленка, Г. Касянова, С. Кульчицького [1, сс. 78 — 84], М. Шитюка [2, сс. 320 — 331]. В них розкриваються причини виникнення сталінського тоталітарного устрою, його ставлення до національних меншин як в країні в цілому, так і на регіональному рівні. Зокрема, академік В. Даниленко характеризує національно-культурні процеси 1920-х років, підкреслює, що разом з позитивними моментами вони перебігали далеко неоднозначно, не виходячи з рамок тодішньої офіційної ідеології [3, сс. 53 — 67]. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження періоду раннього тоталітаризму, вивчення різноманітних аспектів проблематики.

Вагомий внесок в розвиток Північного Причорномор'я внесли польські колонії, засновані ще в ХІХ сторіччі. Завдяки своїй самовідданій праці колоністи досягли значних успіхів